

MET EEN GOED VERHAAL OP DE KANSEL

Over bijbelverhalen in de preek

Kees van Dusseldorp

‘Het proefschrift is nog niet af: er ontbreekt een praktisch-theologische uitwerking om verhalen in te zetten in de prediking.’ Zo ongeveer klonk de kritische opmerking van dr. Peter van de Kamp bij mijn promotie, waarin mijn onderzoek naar narrativiteit en prediking tot een afronding kwam.¹ In deze opmerking komt een aantal lijnen uit het academische werk van Peter bij elkaar: zijn visie op praktisch-theologisch onderzoek, zijn ervaring in het opleiden van predikers en zijn belangstelling voor het verhaal.

Ik deel zijn wens dat er op het niveau van homiletische praktijktheorie meer handvatten worden geboden. Waarom, hoe en wanneer kunnen verhalen ingezet worden in de prediking? Met deze bijdrage los ik mijn belofte in om het onderzoek door te vertalen naar de praktijk van de prediking. Na aandacht voor het waarom en waartoe van verhalen in de preek, laat ik de bijdrage uitlopen op meer praktische aanwijzingen voor verhalend preken over Bijbelse verhalen.

Verhalen in de preek – waarom?

Preken staan niet bekend als verhalende taalvormen. Op hermeneutisch niveau kan gezegd worden dat elke preek een verhaal van de prediker is, verhaal doet over God en de hoorder uitnodigt om op verhaal te komen. Maar dat er echte verhalen verteld worden in een preek is niet het eerste wat bovenkomt bij het beschrijven van de prediking. Eerder wordt de taalvorm van de preek primair beschouwd als een betoog of een leerrede met een duidelijke boodschap en verkondiging. Soms is de benadering meer open als de preek wordt benaderd als meditatie of homilie. Toch krijgen ook dan verhalen weinig ruimte. Verhalen waarin personages van alles

1 Kees van Dusseldorp, *Preken tussen de verhalen. Een homiletische doordenking van narrativiteit* (Utrecht: Kok, 2012). Het laatste hoofdstuk biedt een boeket aan overwegingen en stimulansen voor het inzetten van verhalen in de praktijk van de prediking. Het resulteert echter bewust niet in een homiletische praktijktheorie.

meemaken, gebeurtenissen elkaar opvolgen en dit alles met zoveel levendigheid wordt verteld dat je het voor je ziet.

Het verhaal heeft niet alleen specifieke talige en structurele eigenschappen, maar is ook een vorm die hoorders op een andere manier laat luisteren. Naar een verhaal luister je niet alleen met je verstand, maar veel meer met je gevoel. Een goed verhaal activeert je verbeeldingskracht, waardoor je zelf betrokken raakt bij de geschetste wereld. Een verhaal boeit vanwege de gebeurtenissen en de spanning daarin. In personages herken je concrete mensen en in de ontwikkeling van het verhaal kom je bekende patronen tegen. Als het goed verteld wordt, heb je na het luisteren een ander gevoel dan ervoor: een gevoel van opluchting, plezier, maar misschien ook van bewogenheid of ongemak. Ouderen en jongeren, denkers en doeners, hoog- en laagbegaafden kunnen allemaal naar hetzelfde verhaal luisteren. Op iedere hoorder heeft een verhaal een eigen impact. Het is een krachtige taalvorm, die een compleet andere communicatie betekent dan een betoog.²

Alleen al vanwege de bijzondere mogelijkheden van verhalen, horen ze thuis in de verkondiging. Ook in de Bijbel worden allerlei taalvormen toegepast, die de verkondiging van Gods heil dragen. Daarbij is het verhaal zelfs de dominante vorm. Veertig procent van het Oude en zestig procent van het Nieuwe Testament is verhalend van aard, vrijwel altijd historisch. Dit hangt samen met het karakter van de godsopenbaring. De Bijbel vertelt geschiedenis, omdat God zich in concrete feiten, gebeurtenissen, plaatsen en personen openbaart. Soms komen we de naam van God nauwelijks tegen (zoals in het boek Rechters, Ruth of Ester), terwijl we toch luisterend en lezend het werk van de Heer herkennen en de aanspraak van de Heer ervaren.

Vanwege het historisch karakter van de Schriften, hebben ook niet-verhalende gedeelten vrijwel altijd een narratief kader: wetten, brieven en profetieën klinken in context. Er zit een verhaal aan vast, waardoor ook die teksten tot leven komen. Daarmee stuiten we op een belangrijk principe, dat paradoxaal aandoet: hoe concreter en individueler we een verhaal kunnen vertellen, hoe meer mensen de aanspraak erin ervaren. Het geheim van dit principe ligt in de mechanismen van herkenning, verbeelding en ontdekking: kortom, in het proces van identificatie.

Het belang van verhalen wordt sinds de narratieve wending meer en meer onderkend in de sociale, geestelijke en linguïstische wetenschappen. De reductie van het modernisme tot rationaliteit en logica riep verzet op, omdat de menselijke werkelijkheid veel rijker en complexer is. Uit dit verzet is de narratieve benadering ontwikkeld, die een hermeneutische hoofdstroom is geworden in het verstaan en ervaren van de werkelijk-

2 Zie bijvoorbeeld Bert de Leede en Ciska Stark, *Ontvrouwen. Protestantse prediking in de praktijk* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2017), pag.141-231.

heid.³ We hebben oog gekregen voor de verhaalstructuur van de menselijke ervaring. Dit impliceert dat mensen verhalen nodig hebben voor de ontwikkeling van hun identiteit.

Deze overwegingen zijn voor de praktijk van de prediking moeilijk te negeren. Als Gods openbaring een verhalende structuur heeft, verhalen in de menselijke communicatie een krachtig en eigensoortig effect hebben en mensen verhalen nodig hebben, dan lijkt de conclusie voor de hand te liggen dat verhalen ook in de prediking onmisbaar zijn.

Verhalen in de preek – waartoe?

De conclusie dat verhalen in de prediking onmisbaar zijn, snijdt alleen hout als we die kunnen verbinden aan de doelstelling van prediking. Een preekvisie die voornamelijk cognitieve aspecten bevat (bijvoorbeeld: ‘een preek is uitleg en toepassing van Gods Woord’), zal vooral gebruikmaken van cognitieve, betogende en appellerende taalvormen. Hooguit kan uit retorische overwegingen een enkele anekdote een plaats krijgen. Een preekvisie die meer didactisch gekleurd is (bijvoorbeeld: ‘een preek biedt hulp aan de kerkgangers voor hun communicatie met God’), geeft meer mogelijkheden om verhalen in te zetten, als het onderliggende didactisch concept tenminste voldoende ontwikkeld is: wat is leren, wat is helpen, wat is begeleiden. De oeroude gereformeerde preekformule ‘preek als dienst des Woords’ geeft theoretisch gezien ook mogelijkheden om verhalen een plek te geven, vanwege de evident narratieve structuur van de Bijbel. In de praktijk wordt deze formule echter meestal ingekleurd met een sterk kerugmatische visie en een uitleg-en-toepassingstructuur voor preekvoorbereiding en preekstructuur. Daardoor komen verhalende preken in deze preektraditie minder voor.

Een meer eigentijdse preekdefinitie als ‘een preek is het Woord van God, gecommuniceerd binnen de werkelijkheid van de hoorders’ vraagt om een veel royalere inzet van verhalen.⁴ Het accent ligt hierbij op de preek

3 Zie Peter van de Kamp, *Verhalen om te leven. Levensverhalen in het pastoraat* (Utrecht: Kok, 2013), 36-50. Zie ook Kees van Dusseldorp, *Preken*, 35-60.

4 Voor een overzicht van verschillende preekomschrijvingen: zie G.D.J. Dingemans, *Als hoorder onder de hoorders. Hermeneutische Homiletiek* (Kampen: Kok, 1991), 30-50. Zijn eigen definitie is meer didactisch georiënteerd. Voor de communicatieve omschrijving: zie Kees de Ruijter, *Horen naar de stem van God. Theologie en methode van de preek* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2014), 141-156. De omschrijving van Theo Pleizier: ‘Preaching provides a temporary home for believers in a secular world’ vraagt om taal- en stijlmiddelen, die meer narratief en meditatief van aard zijn (Theo Pleizier, *Religious Involvement in Hearing Sermons, A Grounded Theory Study in Empirical Theology and Homiletics* (Delft: Eburon, 2010), 284).

als communicatief handelen en op de impact die preken hebben. Een prediker die dit als visie heeft zal alle middelen van taal en presentatie inzetten om de preek dienstbaar te maken aan deze doelstelling. Terecht wijst Kees de Ruijter in zijn homiletiek voortdurend op de samenhang van (theologische) preekvisie, preekmethodiek en preekstructuur.⁵

Maar niet alleen de preekvisie van de prediker is bepalend voor de keuze van de taalmiddelen. Ook de homiletische traditie van de gemeente speelt mee. Welke conventies zijn er in de loop van de tijd ontwikkeld? Welke verwachtingen hebben de hoorders van een preek en van de prediking? Een voorganger mag zich hieraan nooit compleet conformeren, maar zal in de keuze van zijn taal- en stijlmiddelen er ook niet omheen kunnen. Als de hoorders gewend zijn aan sterk betogende preken, zullen verhalen snel als ‘verhaaltjes’ worden opgevat en daarmee hun bedoeling niet bereiken. Als de gemeente gewend is aan preken met veel anekdotes en praktijkvoorbeelden, zal een actualiserende en metaforische hervertelling van een Bijbels verhaal vervreemdend werken en onbegrepen blijven.

De benadering van preken als communicatief handelen geeft stimulanzen om verhalen in te zetten in de preek. Dat kan met verschillende doelen. Verhalen kunnen gebruikt worden om aansluiting te maken met de leefwerkelijkheid van de hoorder, om variatie in het taalkleed aan te brengen of om de boodschap van de preek te illustreren, te concretiseren of te interpreteren. Maar ook – en dat is de meest vergaande doelstelling – om nieuwe betekenis te ontsluiten. Dan is het niet slechts een taalvorm, maar worden de verhalen zelf tot verkondiging. Het gebruik van gelijkenissen in het onderwijs van Jezus Christus is hiervan een prachtig voorbeeld. Dan zijn we het niveau van de anekdotes en voorbeeldverhalen ontstegen. Vorm en inhoud van de gelijkenissen versterken elkaar, hebben sterke impact op de hoorders, ontsluiten het Koninkrijk of houden het juist gesloten voor wie niet wil verstaan.

Bijbelverhalen in de preek?

Binnen de gereformeerde traditie is de verbinding tussen Bijbeltekst en preek onopgeefbaar.⁶ Ze kunnen niet vereenzelvigd worden, omdat de

5 Kees de Ruijter, *Horen*, 157-204. Pieter Boonstra onderstreept deze samenhang door de omgekeerde beweging uit te voeren en door middel van preekanalyses een verborgen preekleer te destilleren (Pieter Boonstra, *Omgang met de bijbeltekst in de preek. Een empirisch-homiletisch onderzoek* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2016), 1-10.

6 Ik laat het fenomeen ‘themapreken’ hier buiten beschouwing. Over het primaat van de Bijbeltekst voor de preek zie bijvoorbeeld De Leede en Stark, *Ontvouwen*, 81-88. Zie ook Kees de Ruijter, ‘Licht op het pad – over exegetisch verantwoord preken’ in J. Hoek (red.), *De preek werkt. Bezinning op christelijke verkondiging* (Heerenveen: Jongbloed, 2015), 114-125.

prediker een eigen roeping en verantwoordelijkheid heeft om het evangelie te verkondigen in de leefwereld van vandaag. Maar als bron voor de preek, begint de actuele verkondiging bij het goed luisteren naar de openbaring van God. De prediker vindt autorisatie voor zijn uitspraken als hij recht doet aan de tekst. De tekst levert hem focus en profiel voor zijn preek, wanneer hij door de tekst heen recht wil doen aan het getuigenis voor vandaag.

Hierbij hoort dat de prediker bewust oog heeft voor de literaire en communicatieve vormen die in de tekst het Woord van God dragen. De taalvorm van de Bijbeltekst is niet zonder betekenis. Het stimuleert de creativiteit van de prediker: een appellerende tekst kan tot een appellerende preek leiden, een poëtische tekst tot een meer poëtische preek en bij een verhalende tekst doet zich de vraag voor of een verhalende preek passend kan zijn. Het is geen homiletische eis om de taalvorm van de tekst te kopiëren in de preek. Daarvoor is de roeping van de prediker te zelfstandig en is de biotoop van de preek te eigensoortig. Tegelijk is het wel een goede mogelijkheid om bij een verhalende Bijbeltekst te zoeken naar een meer verhalende opzet van de preek.

Verhalen in de preek zijn niet alleen Bijbelse verhalen. Geschiedenis, ervaring, literatuur, actualiteit en fictie leveren veel verhalen. Elk van die verhaalbronnen heeft eigen mogelijkheden en beperkingen. De Bijbelse verhalen vormen echter wel een voor de hand liggende bron. Het grote voordeel van Bijbelse verhalen is de context van de openbaring. Bijbelverhalen nemen de hoorder direct mee in de wereld van God. Predikers die gebruikmaken van deze verhalen, bevorderen bovendien de bekendheid ervan onder de hoorders, juist als ze verrassende lijnen trekken of nieuwe perspectieven kiezen.

De preek als hervertelling van het Bijbelverhaal

Als een prediker ervoor kiest – in lijn met de doelstelling van zijn preek en het karakter van de Bijbeltekst – om in zijn preek het Bijbelverhaal opnieuw te vertellen, dan komt hij voor een aantal specifieke afwegingen te staan. Allereerst is er het fundamentele onderscheid tussen geschiedenis, verhaal en vertelling. Wat wil de prediker vertellen? Kiest hij voor een creatieve hervertelling van de gebeurtenissen, of roept hij de intentie en de impact van het bijbelverhaal op in zijn preek? In alle gevallen heeft hij de mogelijkheid om te variëren in perspectief, tijdsverloop en relaties. Een prediker moet zich realiseren dat in de preeksituatie een nieuwe vertelling plaatsvindt. Een preek kan niet volstaan met herhaling van een bijbelverhaal. Daarom bezint de prediker zich erop waar de hoorder in het nieuwe

verhaal van zijn preek voorkomt, zodat hij tijdens de preek de identificatie kan faciliteren.

Vervolgens moet de prediker zich realiseren dat een verhaal zich niet restloos laat reduceren tot een ‘boodschap’ die overgebracht kan worden. Luisteren naar een verhaal betekent je laten meenemen in een wereld en een plot, waarin op meerdere manieren en niveaus emoties, gedachten, verlangens en ervaringen geraakt worden. Dit is een intentioneel proces van de kant van de verteller: hij preekt met een duidelijke bedoeling vanuit zijn interpretatie van het verhaal. Maar het is geen deductief proces. Het vraagt om een zekere openheid van de kant van de prediker, die merkbaar is in het gebruik van open taal, indirecte verwijzingen en spel met metaforen. Op deze manier ontstaat de mogelijkheid om niet alleen de directe identificatie tot stand te brengen, maar ook de meer indirecte. Dit laatste is theologisch noodzakelijk, om te voorkomen dat de hoorder zich alleen identificeert met personages uit het verhaal (‘net als Jozef’) zonder dat er een ontmoeting met Jezus Christus plaatsvindt.

Ten slotte is het van belang dat de prediker een goede balans vindt tussen vertrouwdheid en vernieuwing in de verhaaltraditie. Veel bijbelse verhalen zijn (over)bekend bij kerkgangers, maar nogal eens in een kinderbijbelvariant. Herhaling van het bekende levert geen goede verkondiging op. Maar een al te experimentele benadering kan het gevoel geven dat het bijbelverhaal de hoorder ontnomen wordt. Herkenning én verrassing zijn voor elke preek een kenmerkend spanningsveld, maar zeker wanneer de bijbelse verhalen opnieuw worden verteld.

Een geslaagde preek als hervertelling van een bijbels verhaal dient vanuit homiletisch perspectief een aantal intenties te bevatten⁷:

- De preek encenseert opnieuw de beweging van het bijbels verhaal en neemt hoorders zo mee, dat het verhaal zich opnieuw afspeelt in de preeksetting.
- De preek geeft ruimte aan de aanspraak van het bijbels verhaal door direct en/of indirect de zeggingskracht en inhoud van het verhaal te dienen.
- De preek legt het bijbels verhaal herkenbaar open door de oorspronkelijke taal, context en historiciteit tot leven te brengen.
- De preek neemt de hoorders mee in het grote Verhaal van God, door dit Verhaal te laten oplichten in en uit het bijbels verhaal.

7 Ik noem ze hier kort. Deze principes zijn een toespitsing van een verantwoorde homiletische omgang met bijbelteksten in het algemeen. Vgl. Gerrit Immink, *Het heilige gebeurt. Praktijk, theologie en traditie van de protestantse eredienst* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2011), 243-265.

De voorbereiding van een preek als actuele hervertelling

Een fraaie omschrijving van Jan Swagerman is, dat een verhalende preek ‘stem moet geven aan het verhaal’.⁸ Hierin klinkt erkenning door dat een bijbels verhaal een eigen zeggingskracht en dynamiek heeft: een eigen Auteur. De verteller stelt zich in dienst van het verhaal, zowel in de voorbereiding als in de uitvoering van de preek. Voor dergelijke preken krijgt de gebruikelijke preekvoorbereidingsmethodiek een aantal eigen accenten.

In de bezinningsfase is het voor de prediker van belang om het bijbelverhaal compleet te verkennen door zich ook persoonlijk in te leven in de verschillende personages en te reflecteren op de eigen gevoelens en associaties.

In de analysefase is, behalve een narratologische analyse van het verhaal, ook een theologisch-narratieve analyse van belang, waarin metaforen worden geproefd, maar ook reflectie plaatsvindt op de interferentie van het concrete verhaal met het grote Verhaal van God. Daardoor krijgt de prediker oog voor de heilshistorische en christelijke dimensie van het verhaal en ontdekt hij mogelijke intenties van zijn preek.

In de structureringsfase doordenkt de prediker verschillende perspectieven en plots. Welke tendens krijgt het verhaal als ik een ander perspectief kies? Is dat in lijn met het verhaal en dienstbaar aan mijn intentie met de preek? Uit de verschillende mogelijkheden kiest hij het plot dat het meeste recht doet aan beide factoren. Hij probeert het verhaal in scènes in te delen en brengt het gevonden materiaal daarin onder.

In de uitvoeringsfase vragen taal en presentatie van een verhalende preek apart aandacht. Verhalende taal betekent concrete visualisering van wat er gebeurt, het liefst in de tegenwoordige tijd en met gebruik van dialogen. Overigens betekent dit niet dat een preek altijd in het verhaal moet blijven. Actuele associaties, argumentatieve krullen, prikkelende zijstapjes, dubbele bodems, anachronismen en morele uitspraken horen bij een goed verteld verhaal en doen recht aan de opdracht tot verkondiging.

Het vertellen is een kunst met eigen regels voor presentatie. Meer dan bij een betoog zijn houding, gezichtsuitdrukking, gesticulatie, emotie en stemgebruik van belang om het verhaal levendig en boeiend te vertellen. Daarbij is het wel zaak om de setting van de preek serieus te blijven nemen: inleving is belangrijk, maar de kerk is geen theaterzaal. Emoties mogen geraakt en ingezet worden, maar het kan beter geen drama worden.

8 Jan Swagerman, *Stem geven aan verhalen. Werkschrift over het vertellen van Bijbelse verhalen* (Kampen: Kok, 1994). In dit boekje wordt een praktische voorbereidingsmethode aangeboden, waarin de persoonlijke betrokkenheid van de verteller als voorwaarde geldt voor een goede vertelling.

Moet een prediker een vertelkunstenaar worden? Nee, laat een prediker dienaar van het Woord blijven. Maar elke prediker vertelt verhalen in zijn preken. Daarom is het vruchtbaar om vaardigheid in het vertellen te ontwikkelen en te oefenen. De prediker zal nieuwe inzichten en mogelijkheden opdoen. Deze essentiële mogelijkheden van menselijke taal en communicatie zullen ook voor de hoorders verrijkend werken om zich door God te laten aanspreken.

Dr. C. van Dusseldorp is universitair docent Homiletiek aan de Theologische Universiteit Kampen